

Миљивој Алановић

ВАЛЕНЦИЈСКИ И ГРАМАТИЧКИ ОДНОСИ У СИНТАГМАМА*

Главни задатак овога истраживања јесте да се скрене пажња да се исти тип валенцијских веза – комплементизација и суплементизација, иначе типичних за просту реченицу, успоставља и између регенса и депенденса унутар различитих типова синтагми, активирајући се као резултат рекције, конгруенције или прикључења. У уводном делу рада смо се, проверавајући валенцијске и граматичке односе, претежно ограничили на именичке и придевске синтагме, док је његов други део посвећен специфичностима глаголске валентности, посебно неличних глаголских облика од којих глаголски придеви заслужују посебан осврт, те граматичком статусу њихових сателита.

Кључне речи: српски језик, именска синтаagma, валентност, комплементизација, суплементизација.

The main goal of this research is to point to the fact that the same type of valency relations – complementation and supplementation, otherwise typical for simple sentence – is established also between the head and its dependent in different types of phrases, being activated as a result of government, agreement or adjunction. In the introductory part of the paper we focused mostly on noun and adjective phrases, examining their valency relations and grammatical relations, while the second part deals with specificities of verb valency, especially non-finite verbal forms, among which verbal adjectives deserve special attention, along with the grammatical status of their satellites.

Key words: Serbian, noun phrase, valency, complementation, supplementation.

1. Увод. Теорија валентности је, добро је познато, у лингвистичком свету афирмисала истраживање управљачких способности финитног глагола у границама просте реченице (WELKE 1988: 11, 115; ÅGEL 2000: 7; HELBIG 2002: 128, 130; Ружић 2006: 156), захваљујући чему је и стекла епитет вербоцентричног приступа. Истини за вољу, иако идеја водиља, вербоцентричност није начело прихваћено само у овој теорији, где у првом реду мислимо на генеративну и функционалну граматику, али је оваква теоријска оријентација одредила најужи круг истраживачких тема – у њеном фокусу нашле су се структурне и значењске везе међу реченичним члановима који гравитирају финитном глаголу – реченични модели (HELBIG 1992: 126–127; HELBIG 2002: 130), што је за непосредну последицу имало да је несразмерно мало или пак недовољно пажње посвећивано валентности других речи, посебно именица и придева (ÅGEL 2000: 64; WELKE 1988: 115). Један од разлога који донекле оправдава ову тенденцију јесте да се исти тип валенцијских веза очекује и унутар конфигурација чији је центар именица или придев (WELKE 1988: 115), што свакако не значи да по истом обрасцу функционишу и реченица и синтаagma

* Овај рад је настао у оквиру истраживања спроведеног на Филозофском факултету у Новом Саду које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

– именичка или придевска. Управо су због тога до данас остала актуелна бројна питања о видовима и облицима валентности других речи, међу која свакако спадају и она која се тичу ограничавања валенцијске способности именица само на комплементизацију (ÄGEL 2000: 59–60; MRAZović 2009: 327, 337),¹ захваљујући чему изван детаљнијег описа остају сасвим уобичајене придевско-именичке синтагматске везе, типа *висока јела*, које се, иако хијерархијски устројене структуре, не објашњавају као израз валентности именице *јела*, о чему ће бити више речи касније, те се намеће питање који то онда механизам, ако не неки облик валентности, регулише овај тип зависног односа.

Последњи став никако не значи да се унутарсинтагматски односи нису посматрали депенденцијално, кроз призму релације између регенса и депенденса (TESNIÈRE 1959; ENGEL 2009; MRAZović 2009). То је управо случај и код Л. Тенијера, који је врло детаљно описао структурне и значењске односе у именичким синтагма (TESNIÈRE 1959: 144–181), али оно што је важно истаћи јесте да ни он те везе не сагледава у светлу валентности речи. Наиме, сам Тенијер, дискутујући о глаголском стању на скоро педесет страна своје студије, изричит је у ставу да је валентност способност глагола да за себе веже одређени број актаната (TESNIÈRE 1959: 238). Како именице, полазећи од Тенијеровог схватања актаната, немају способност да уводе учеснике ситуације, тј. актанте, онда је разумљиво зашто се њихова валенцијска способност није ни узимала у разматрање. Дакле, иако корен интересовања за валенцијску способност глагола лежи у депенденцијалној граматичи, ова појава је тек под окриљем теорије валентности детаљније разрађивана. Зато је на овоме месту, чини се, сасвим упутно осврнути се на фундаменталне разлике између ова два сродна теоријска правца – депенденцијалне граматике и теорије валентности. Док прва све структурне односе тумачи у светлу зависности међу речима, дотле ова последња заговара пројекционистички став, а то значи да у свакој структури мора постојати елемент чије присуство је неопходно да би се сама структура конституисала. Зато су, следећи начела ова два правца, и могућа сасвим различита тумачења односа унутар исте структуре, што илуструје једна могућа анализа веза у именичкој синтагми типа *бела кошуља*, по којој се управо придев сматра носиоцем валентности, јер је у питању – предикат (WELKE 2011: 107–110). Овакво опредељење налази оправдање тек ако се има у виду да је ова придевско-именичка синтагма изведена из копулативне конструкције *Кошуља је бела*. Штавише, и сам субјекат се у овом приступу поставља у сферу придевске валентности (WELKE 2011: 106–107), и то када у реченици имамо копулативну конструкцију типа *је ђреслајка*, нпр. у *Торџа је ђреслајка*.²

¹ Павица Мразовић је у својој граматичи доста пажње посветила именичким и придевским сателитима у одговарајућим синтагмама, али и она само допуне сматра изразом валентности главне речи (MRAZović 2009: 327, 337). Уз то, у овом приступу се структурне операције попут рекције или конгруенције не разматрају као критеријуми диференцијације допуна и додатака.

² Ми смо стајалишта да овакав приступ има више недостатака, а главни је – шта се дешава са именицом уз коју не стоји придев или неки детерминатив. Наиме, ако је именица сателит личног глагола, тешко да може бити у исто време и резултат придевске валентности, нпр. *Леја Кайа ђева у хору*. Осим тога, посматрање копулативне конструкције као јединственог носиоца валентности иде на рачун крњења валентности копулативног глагола, при чему

Међутим, како ни у самој теорији валентности не постоји опште јединство о томе која јединица је носилац валентности у придевско-именичким синтагмама и копулативним конструкцијама, у наставку рада ћемо се чвршће ослонити на депенденцијалне односе, за које сматрамо да боље откривају логику унутрашње организације најразличитијих структура.

Из тога разлога се чини више него оправданим проблематизовати управо питање валенцијских веза у синтагмама у српском језику, нарочито из перспективе једне пројекционистичке теорије каква је теорија валентности, те проверити да ли су и на овом нивоу језичке структуре главни механизми њенога извођења комплементизација и суплементизација. Премда смо већ на изванредан начин наговорили интересовање за именичке и придевске синтагме, без коментара или осврта не могу остати ни глаголске, посебно оне које конституишу глаголски придеви, јер је важно указати на разлику у активирању валентности глагола када је у личној и када је у неличној форми, што има непосредног утицаја и на интерпретацију унутарсинтагматских граматичких веза. Међутим, сматрамо да овако постављен теоријски оквир искључује потребу да се у раду расправља о различитим аспектима променљивости глаголских придева у српском језику, на шта су већ дати валидни одговори, и то у погледу порекла саме категорије (Белић 1999: 468–469), затим семантичких ограничења која регулишу прелазак у категорију правих придева (Белић 1934: 36–37; Стевановић 1940: 205; Стевановић 1958: 88), потом творбених механизма настанка, морфолошког описа и лексикографске обраде (ТАФРА 2005: 100; СПАСОЈЕВИЋ 2011: 25, 27; НОВОКМЕТ 2013: 66–74).

2. ВАЛЕНЦИЈСКИ МЕХАНИЗМИ У РЕЧЕНИЧНОМ И СИНТАГМАТСКОМ ОКВИРУ. Већ смо изнели став да се истоветне везе успостављају како међу реченичним тако и међу синтагматским члановима, што подразумева да се на оба ова структурна плана виде резултати два кључна валенцијска механизма – комплементизације (допуњавања) и суплементизације (додавања), који и иначе служе за грађење или извођење најразличитијих типова конструкција (EROMS 2000: 122, 267, 280, 286; MRAZOVIĆ 2009: 327, 337; PAFEL 2011: 42). Овоме као доказ наводимо примере који чине два саодносна типа структура, реченицу и њен номинализован израз, нпр. *Ана чииа новине у библиоџеци* и *Анино чииање новина у библиоџеци*, где и у једном и у другом видимо облике са сталном и с несталном формом, што и јесте у бити појаве о којој је реч.

Подсећања ради, допуне су непосредан израз комплементизације, док су додаци уведени као резултат суплементизације. Иако је било више различитих покушаја да се и једне и друге валенцијске јединице прецизније одреде (HELBIG 2002: 146–148), чини се да је преовладао став да су допуне формалноспецифичне и, у начелу, синтаксички обавезне јединице, док су додаци формалнонеспецифичне и синтаксички слободне јединице (ÄGEL 2000: 205, 211).³ Последње значи да регенс предодређује форму а тиме и

се исти однос тешко може применити и када је реч о копулативним прилошким конструкцијама, нпр. *Ана је добро*.

³ Павица Мразовић, по угледу на У. Енгела, другачије утврђује односе између рекције и валентности. У овом моделу је рекција депенденцијална веза, што значи да се активира у

функцију свога комплемента или допуне, док када је реч о суплементима или додацима, њихова формална обележја остају релативно слободна, нпр. *разјовор о роману* према *разјовор у њогне / њосле ручка* итд. Подразумева се да ту и тамо има случајева који измичу овако успостављеној дихотомној подели, што ипак не угрожава њену теоријску и методолошку заснованост и оправданост. Тако су, на пример, од реченичних чланова граматички субјекат и објекти допуне, док су адвербијали додаци, а главни разлози за то су следећи:

(а) форма граматичког субјекта и објекта унапред је задата или позната, док њихово евентуално испуштање из реченичног контекста није сигнал факултативности већ контекстуалне познатости, нпр. *Долазим и Једем*;

(б) форма адвербијала није унапред задата и готово доследно је реч о факултативним члановима, нпр. *Сегим до ње / ближе мосџу / њред кућом / на њрему*.

2.1. Како се поменути класификациони критеријуми у основи ове дихотомне поделе, уз неке већ описане изузетке – нпр. обавезне адвербијале, или тзв. прилошке допуне или адјункте (Станојчић – Поповић 2014: 253; Алановић 2012: 160), доследно могу пратити и на нивоу различитих типова синтагми, јер се комплементизација и суплементизација смењују или удружују и на овом нивоу језичке структуре, то значи да је теоријски утемељено говорити о синтагматским допунама и додацима (Mrazović 2009: 327, 337). Остаје да се провери којим се структурним операцијама ова два валенцијска механизма и у оквирима синтагме испољавају, при чему мислимо на рекцију, конгруенцију и прикључење (Золотова 2009: 32; Пипер – Клалн 2013: 266). Међутим, пре него што се позабавимо овим проблемом, треба се накратко осврнути на специфичности именичке и придевске валентности, посебно у односу на глаголску.

Теорија валентности се током свога развоја суочавала с различитим изазовима, од којих је један од важнијих био уврежен став да су само допуне израз глаголске валентности (Welke 1988: 14–15; Engel 2009: 71; Welke 2011: 45). Доследно праћење овога начела подразумевало је да додаци нису убрајани у валенцијске јединице. Јасно је да је овакав приступ означио теоријску и методолошку странпутицу, јер се супроставља логици саме науке по којој научни инструментаријум треба да буде применљив на све јединице.

На тај начин је негован принцип да именице као *оџац, мајка, кућа* и сл. немају валентност, за разлику од оних типа *моућносџ, њоџреба, размишљање* и др. које је испољавају (Welke 1988: 162). Практична примена овако формулисаног начела значи да оне прве не показују валентност ни када конституишу именичке синтагме типа *нежна мајка*, што намеће сасвим

сваком случају када се региструје однос између регенса и депенденса. С друге стране, способност селекције одређене врсте сателита имају само они регенси који захтевају реализацију – допуне. Тако су само допуне израз валентности регенса, док су и допуне и додаци уведени као резултат рекције одговарајуће главне речи (Mrazović 2009: 38). Сматрамо, међутим, озбиљним недостатком што се валентност не сагледава и кроз структурне операције, које материјализују валенцијску способност регенса. Осим тога, и у овом приступу се комплементизација преваходно веже за обавезност реализације сателита, укључујући и обавезне детерминаторе.

оправдано питање: Шта онда у именичим синтагмама регулише присуство конгруентних атрибута? Опредељење да је у домену именичке валентности, као уосталом и глаголске, само комплементизација свесно или несвесно је ограничило научни домет саме теорије, јер је изван њенога домаћаја остао читав низ синтаксичких веза на различитим нивоима језичке структуре.

Управо зато се као далеко примереније решење наметнуо приступ по којем се веза између регенса и депенденса може испољити у различитим видовима, нпр. синтаксичком и/или семантичком – неке везе су доминатно синтаксички а неке семантички условљене,⁴ тако да је и теоријски далеко смисленије и методолошки оправданије све ове односе сагледавати у контексту валентности речи (WELKE 1988: 74–75, 79–83; АЛАНОВИЋ 2019: 139). Томе следствено, именице типа *кућа* испољавају семантичку валентност, нпр. **брза кућа* према *мала кућа* итд., будући да се именички регенс и његов депенденс семантички усаглашавају. Истина, ове две јединице се усаглашавају и синтаксички, у виду конгруентног односа, што је још један доказ за то да је озбиљна теоријска и методолошка омашка нерекцијским именицама ускратити валенцијску способност.

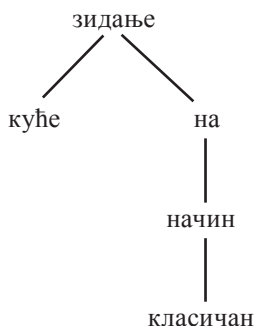
На истоветан се начин дају сагледати и односи унутар придевских синтагми типа *мало заосићао*, *много лей*, *йамейна на баку*, *уверен у шо* итд., где су једни семантички а други синтаксички условљени. Стога за придеве типа *лей* кажемо да имају семантичку, док за придеве типа *уверен* да испољавају синтаксичку валентност, јер се ова темељи на рекцијском односу између регенса и депенденса.

Ако имамо у виду поменути два типа валентности – синтаксичку и семантичку (VAN VALIN – LA POLLA 1997: 147), примећујемо да је управо она синтаксичка у најтешњој вези с комплементизацијом. Наиме, комплементизација је израз депенденцијалне везе засноване на рекцији као најчистијем појавном облику зависности, нпр. *решавање проблема*, *йомоћ йријайељу*, *разјовор о роману*, *свесћан свеја*, *задовољан нечим* итд. С друге стране, нерекцијске везе проистичу из семантичке компатибилности између регенса и депенденса, које су у језику материјализоване у форми конгруенције и прикључења, нпр. *лей цвеи*, *јабука на йрани*, *леја као слика* итд., чије активирање зависи од категоријалних обележја главне речи. Све речено подржава раније изнето мишљење да се и унутар именичких и придевских синтагми региструју везе настале или као резултат комплементизације (допуњавања) или као резултат суплементизације (додавања), при чему се подразумева да се и један и други механизам могу активирати истовремено, нпр. *њејова свеси о шоме* или *йрилично свесћан свеја*, те у виду начела закључујемо да је рекција израз комплементизације, нпр. *йомисао на нешћо* или *сйреман на све*, док се суплементизација испољава у виду конгруенције, нпр. *слајка кафа*, и прикључења, нпр. *кафа с млеком*. И још нешто. Принцип по којем се зависни чланови именских и прилошких синтагми третирају као атрибути (ENGEL 2009: 79) на овај начин и даље није изгубио упориште у теорији

⁴ Сагласни смо с В. Ружић да је допуна синтаксичко-семантичка категорија (Ружић 2006: 159), што у неку руку важи и за додатке, али не треба посебно истицати да су допунама њихова формална обележја унапред утврђена, што није случај с додацима.

валентности, јер је семантички мотивисан, што не угрожава ни чињеница да конгруентни и неконгруентни атрибути имају различит валенцијски статус – први су суплементи, док су други или суплементи или комплементи, у зависности од тога да ли неконгруентни атрибут задовољава рекцију главне речи (*разговор о роману*) или јој је просто придодат или прикључен (*разговор у кафићу*).

Потпун опис какве структуре у теорији валентности подразумева и приказ у виду депенденцијалног стабла или дијаграма. Ако пак сачинимо дијаграм, у који ћемо распоредити лексичко-граматичке елементе примера *зидање куће на класичан начин*, његова структура открива само односе зависности међу синтаксичким јединицама, али не и тип валенцијског односа:

Наиме, глаголска именица *зидање* управна је реч синтагме, а њени непосредни сателити јесу именица *куће* и предлошка конструкција *на класичан начин*, у којој се опет налази именичка синтагма *класичан начин*, што је тренутно изван наше пажње. Када је реч о сателитима, међу њима постоји битна разлика – именица *куће* уведена је као резултат рекције, и то категоријалне,⁵ будући да именица *зидање* као регенс предодређује њен генитивни облик. С предлошком конструкцијом ствари су сасвим другачије, њену форму не успоставља именица *зидање*, а и присуство јој је у структури факултативно, нпр. *ходање / црпање на класичан начин* итд. Зато је и следећи закључак крајње логичан: облик *куће* има статус допуне, док је конструкција *на класичан начин* додатак, без обзира на то што именичка допуна, знатно чешће од оне глаголске, може остати нереализована, нпр. *Бави се зидањем*.

Очигледно је да се готово идентичан однос види и у границама одговарајуће реченице, нпр. *Зидamo кућу на класичан начин*, али на опрез позива чињеница да именичке синтагме ипак другачије функционишу, а под тим мислимо на могућу синтаксичку синонимију између конгруентних и неконгруентних атрибута. Тако, именичке синтагме *долазак Марка синоћ* и *Марков синоћни долазак* израз су синтаксичке заменљивости у коју ступају допунски и додатни атрибути, и то захваљујући не у свакој прилици расположивој језичкој могућности да се наместо неконгруентног употреби конгруентни

⁵ Под категоријалном рекцијом се мисли на рекцијска својства целе једне класе речи (EISENBERG 2013: 32). Тако, глаголске именице у српском језику имају генитивни тип рекције као општу одлику. Други облици рекције глаголских именица условљени су њиховим лексикосемантичким обележјима.

атрибут. Без обзира на евентуална системска ограничења, ова алтернација доказује темељну природу атрибуције као синтаксичко-семантичког поступка у језику, а то је да и допунски и додатни атрибути имају исту сврху – да садржајем испуњавају какав појам, односно да служе за употпуњавање представе о каквом појму. На овај закључак недвосмислено наводе и конкурентни примери типа *моћућносѝ йораз* и *ова моћућносѝ*, где или једно или друго расположиво језичко средство оверава комуникативну прихватљивост конструкције, што није ресурс који допушта замену глаголских допуна, нпр. *чийѝаѝи новине сваки дан*.

На сличан начин се читавају односи у депенденцијалном стаблу с придевском синтагмом. Нпр.:

И овде логика депенденцијалног стабла показује зависне односе, док се евентуално на основу позиције у дијаграму може претпоставити да ли је реч о суплементу (*увек*) или комплементу (*свеѝа*), али без потпуне поузданости. Због категоријалне специфичности придева за њих се у функцији додатних атрибута углавном везују прилози, предлошке конструкције или партикуле, не ступајући при томе у конгруентну везу, нпр. *йрилично свесѝан*, *бисѝар йоѝуѝ йланинскоѝ йоѝока*, *баѝ свесѝан* итд., док зато допунски атрибути, као и уз именичке регенсе, доследно показују обележје формалне специфичности, тј. падежне предодређености, нпр. *досѝојан чеѝа*, *йоѝребан коме*, *сѝреман на све*, *задовољан нечим*, *доследан у свему* итд. Но, овде бележимо једну специфичност – придеви попут *брз*, *лей*, *висок*, *мрѝав* итд. нису рекцијске речи, јер имају само семантичку валентност, нпр. *врло лей*, *висок на мајку*, *мрѝав као їрана*, *брз йоѝуѝ хрѝа* итд., али има, међутим, један случај где и ови придеви захтевају допуне, а то је када су у форми компаратива или суперлатива, нпр. *Брѝи је од обоѝице* или *Наѝвиѝа је од свих*, те отварају место за поредбену допуну у генитиву (ENGEL 2009: 103).

И овде се намеће питање о томе у којој мери је присуство придевских допуна обавезно, а у те сврхе можемо упоредити примере *Она је вредна* и *Она је вредна наѝе йажње*, те *Она је свесна* и *Она је свесна свеѝа*. У првом пару примера среће се придев *вредна*, али с два различита значења – ‘марљива’ и ‘достојна’, где оно друго предвиђа обавезно присуство допунског атрибута, будући да придев *вредна* има улогу модалног оператора (Алановић 2018: 125). На сличан начин се понаша и придев *свесна* у друга два примера, с том разликом да је у последњем употребљен као предикатор (Алановић 2018: 124), будући да је у значењској вези с глаголом *знаѝи*, што опет захтева обавезну реализацију допунског атрибута у генитиву. Стога констатујемо да предикаторска или модално-операторска улога придева, ако пак потпуно не искључује, битно ограничава испушивост допунских атрибута у синтагми.

На самоме крају се треба сетити једнога случаја у српској синтакси који ствара немале недоумице, а то је обавезна реализација детерминатора у структурама типа *дечак йлаве косе* (RADOVANOVIĆ 1990: 78). Добро познат

пример за чије је граматичко обликовање решење пронађено у теорији прототипа. Ипак, остаје питање да ли је придев *йлаве* допуна или додатак, с обзиром на то да оверава граматичност целе конструкције, нпр. **гечак косе*. Иако појмовни опсег термина семантичка допуна није сасвим прецизно одређен у српској синтакси (Антонић 2005: 131, 210–211), он је овде сасвим примерен, што пак искључује могућност да је реч о допунском типу атрибута, будући да ни именица *гечак* ни именица *коса* нису рекцијске речи. Обавезно присуство придева *йлаве* у структури условљено је принципима обликовања овог типа конструкције те правилима семантичког усаглашавања депенденса с регенсом. Специфичност структуре са обавезним детерминатором само наизглед иде у прилог ставовима да се преко концепта обавезности може објаснити место допуна у граматичком систему, упркос чињеници да је превише недоследности у оваквом приступу (уп. случајеве без реализованог субјекта и објекта, нпр. *Пишем*). Зато се и сам А. Белић својевремено определио за падежни израз као темељно обележје допуна (Белић 1998: 135), што је касније у теорији влентности формулисано у виду правила формалне специфичности, јер се испуштивост сателита у већини случајева повезује са семантичким и комуникативним факторима обликовања исказа.

2.2. У претходним параграфима смо, када је реч о граматичком статусу сателита уз именске речи, констатовали да имају функцију атрибута, допунскога или додатнога, што нас доводи у озбиљну недоумицу да ли се посве исте везе остварују и у примерима типа *сйвари одузетје зайворенику йриликом хайцења*, у чији састав улази синтагма конституисана око глаголског придева. Иако је реч о попридевљеноме глаголскоме придеву, велико је питање да ли се приликом анализе овога примера сме сметнути с ума порекло ове категорије, односно чињеница да веза с глаголом од којег је изведен није прекинута, што и структурно-значењске везе у синтагми показују.

Структурне везе у одговарајућем дијаграму изгледају овако:

Како видимо, хијерархијски односи у последњем стаблу се представљају као и у свакој другој именској синтагми, или чак реченици, где нема посебних ознака за граматичку функцију или значењску реализацију сателита. Ово је отуда што се у депенденцијалном стаблу доследно могу пратити само зависне везе.

Раније смо рекли да се, у складу с начелима овога правца, атрибути дефинишу као зависни чланови именских и прилошких синтагми: *слика кружка*,

шориша од јаџога, шићић пред враићима, мноћо свеиша итд. За атрибуте важи да слуша да се неки појам класификује, тачније квалификује или категоризује, мада има примера где се овим јединицама сам појам уводи у ситуацију, такве су управо прилошке синтагме попут *мноћо хлеба*, што говори да су значењски односи унутар синтагме с атрибутом у другом плану у односу на оне структурне. Иако није неочекивано да се у самој дефиницији истиче категоријална припадност управне речи синтагме која отвара место за одређени атрибут, остаје дилема зашто овом правилу не подлежу глаголске синтагме типа *поклонићии незнаицу бицикл*.

Нелични глаголски облици не конституишу самостално предикат јер нису у стању да реченици обезбеде персоналну парадигматичност. У основи ове правилности лежи једна важна одлика глагола, а то је да ове његове форме не отварају место за субјекат у реченици, што значи да нелични глаголски облици не активирају у потпуности валенцијски потенцијал глагола, будући да имају само десну валентност, нпр. *рекавиши свима шићо зна* итд. Наведена валенцијска својства треба имати у виду само због једне чињенице, а то је да се десна валентност, по правилу, чува било да је употребљен у личној било да је употребљен у неличној форми (EROMS 2000: 275–276; ENGEL 2009: 105), нпр. *Чићам новине и чићайиши новине, Рекао им је све шићо зна и рећи све шићо зна* итд. Истине ради, глаголски придеви показују неке специфичности, али о томе нешто касније.

Дакле, ако глаголи *чићайиши* и *рећи* и у презенту и у инфинитиву показују исти облик десне валентности, што је случај и када су у улози централног глагола у сложеним предикатима или сложеним глаголским облицима, попут *је морао рећи* или *ће рећи* и сл., нема никаквог разлога њихове допуне различито третирати, као објекте и као атрибуте. Разлика међу овим допунама лежи само у типу структуре у којој су реализоване – у реченици или у синтагми, тако да једном говоримо о реченичном а други пут о синтагматском објекту. Исти се односи прате и у синтагмама с глаголским прилозима, нпр. *ушавиши у радњу, слаћавиши родићелје о йиоме* итд., тако да се, са изузетком граматичког субјекта, остале реченичне функције реализују и у границама глаголских синтагми. Међутим, како ствари стоје са номинализацијом израза? Иако се наизглед знак једнакости у погледу синтагматских односа може ставити између *чићайиши новине* и *чићање новина*, језик се постарао да другачији граматички однос адекватно формализује, и то у виду конверзије синтагматског објекта у акузативу уз инфинитив у допунски атрибут у генитиву уз глаголску именицу, нпр. *чићайиши новине – чићање новина*. И коначно, да ли се ово правило односи и на глаголске придеве?

Како бисмо на постављено питање дали поуздан одговор, најбоље је да кренемо од именичких синтагми с глаголским придевима, нпр. *сћвари йрегаије на чување домару и сућа искйиела из лонца*. Као што се види, овде не разматрамо примере њихове глаголске употребе, дакле, када су у саставу сложених глаголских облика.

Оба глаголска придева, и радни и трпни, употребљени су придевски те везани за именицу као главу именичке синтагме – *сћвари йрегаије* и *вода искйиела*, у односу на коју врше атрибутску функцију (Белић 1934: 36, 39; Стевановић 1940: 196; 1962: 202), што и конгруентна веза са њом потврђује. Без

обзира на глаголско порекло ових придева (први од непрелазног а други од прелазног и свршеног глагола [в. Белић 1934: 38–39]), усаглашавање њихове форме према регенсу указује да им је улога да се ближе одреди представа идентификована управном именицом, која означава или субјекат или објекат радње (СТЕВАНОВИЋ 1940: 197; 1958: 88), што не изненађује, јер и као делови сложених глаголских облика конгруирају у роду и броју са субјектом активне или пасивне реченице – *Сћвари су њредаџе* и *Вода је искиџела*. Конгруенција у падежу резултат је конверзије глаголске у именску реч, али недоумице пак стварају сателити које уводе ови придеви, нпр. *њредаџе на чување домару* и *искиџела из лонца*.

Придевски сателити *на чување* и *домару*, односно *из лонца*, задржавају иста формална обележја и у синтагми као и у реченици из које су изведени, нпр. *Сћвари су њредаџе на чување домару* и *Суџа је искиџела из лонца*. Ова аналогија потврђује да су посматране придевске синтагме редуковане клаузе.

ствари предате на чување домару

[*Сћвари су њредаџе на чување домару*]

супа искипела из лонца

[*Суџа је искиџела из лонца*]

Међутим, номинализација ове две предикације није изведена сасвим по истом моделу, што зависи од категоријалних обележја глагола који лежи у твобеној основи придева, трпног и радног.

Придевске синтагме везују се за именичку главу која у исходишној, или дубинској/базичној реченици, има функцију граматичког субјекта, при чему се у једном случају ради о пасивној а у другом о активној реченици (EISENBERG 2013: 334). Тако је трпни придев оператор пасивне а радни оператор активне дијатезе. Сада видимо зашто су категоријална обележја глагола важна за конституисање целе синтагме. Глава именичке синтагме у чијем је саставу синтагма коју уводи попридевљен трпни придев јесте директни објекат одговарајућег прелазног глагола, нпр. *сћвари нађене* – *нађи сћвари*. Сасвим је другачија ситуација у синтагми с попридевљеним радним придевом – глава ове именичке синтагме је субјекат непрелазног глагола, нпр. *искиџела вода* – *вода је искиџела*. Из претходнога следи да глава овог типа именичке синтагме може бити само један од два централна глаголска аргумента – субјекат или директни објекат.

Осим тога, у овим синтагмама се налазе и други глаголски сателити, индиректни објекат, адвербијал и сл., и то у неизмењеној форми, што све заједно узев истраживача ставља пред следећу дилему – како описати синтаксичке односе унутар овог типа придевске синтагме. Напомињемо, није занемарљива чињеница да није у питању прави већ глаголски придев, јер, без обзира на то што је у новом граматичком окружењу, овај придев делимично и даље чува облик глаголске валентности, што се нужно мора одразити и на синтак-

сичке везе међу синтагматским члановима. Дакле, кључно питање остаје јесу ли зависни чланови синтагми које конституишу поприведљени глаголски придеви њихови атрибути. Сматрамо да одговор на ово питање не може бити потврдан, премда су аргументи за ову тврдњу углавном посредни, а они су:

(а) именичка синтагма у коју је укључена синтагма с глаголским придевом као регенсом представља трансформ дубинског пропозиционог садржаја;

(б) формална обележја сателита остају непромењена, без обзира на то у који тип структуре је интегрисан глаголски придев;

(в) и када је део сложеног глаголског облика, глаголски придев је централни глагол те тиме носилац валентности у реченици;

(г) прелазак у категорију правих придева нужан је због природе везе с именичким регенсом, што се последично не може одразити на граматички статус сателита унутар придевске синтагме;

(д) сателити придевске синтагме не стоје ни у каквој синтаксичко-семантичкој вези с именичким регенсом.

Ако све речено имамо у виду, јасно је да се сателити унутар синтагми које чине глаголски придеви морају третирали на исти начин као и у другим глаголским синтагмама, нпр. инфинитивним. Дакле, у питању су синтагматски објекти, адвербијали и сл. Занимљиво је, међутим, да би доследно праћење начела теорије валентности по којима се уместо термина *субјекат* или *објекат*, или пак напореда с њима, користи само ознака за допуну одговарајућег реда, нпр. $E_{\text{ном}}$ или $E_{\text{ак}}$ (ENGEL 2009: 134), омогућило да се, без терминолошког конфликта, означи исти тип граматичких веза и на реченичном и на синтагматском нивоу – нпр. за реченични и синтагматски објекат, што само по себи не води било каквој контрадикторности у опису.

3. ЗАКЉУЧАК. Све наше опсервације изнете у овоме раду потврђују неколико полазних теза: прво, више је него оправдано теоријски концепт валентности проширити са структурног на семантички план реченичне и синтагматске организације, све с циљем да се обухвате све јединице које чине непосредно окружење регенса, чиме би се избегла теоријска и методолошка замка по којој додаци (или суплементи/одредбе) бивају изузети из детаљнијег описа; и друго, у којој мери је овај приступ плодотворан доказује чињеница да се истоветни односи прате подједнако у реченичном као и у синтагматском оквиру. Управо је последња теза и била у средишту наше пажње, при чему смо указали да се исти валенцијски механизми активирају како међу реченичним тако и међу синтагматским члановима, разуме се у односу регенс – депенденс, а то су комплементизација и суплементизација. Осим тога, као што је то случај и у реченичном оквиру, за позиционирање синтагматских депенденса одговорне су три структурне релације, а то су рекција, конгруенција и прикључење, где она прва омогућује увођење допуна, док су последње две одговорне за укључивање додатака.

Без обзира на све сличности у структурирању реченице и синтагме, не треба сметнути с ума да реченица, коју карактерише динамичност, реферише о некој ситуацији, док синтагма, коју пак одликује статичност, даје податак о сталности какве представе (Белић 1998: 123). Зато и не изненађује појава да

- БЕЛИЋ, Александар. *Историја српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- ЗОЛотова, Галина А. *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Москва: УРСС, 2009.
- НОВОКМЕТ, Слободан. Радни глаголски придев у функцији придева – семантичка класификација. *Лингвистика* 52 (2013): 63–76.
- ПИПЕР, Предраг, Иван КЛАЈН. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- РУЖИЋ, Владислава. Допунске реченице у савременом српском језику. *Зборник Материјала српске за филологију и лингвистику* XLIX/1 (2006): 123–217.
- СПАСОЈЕВИЋ, Марина. Радни глаголски придев у систему врста речи. *Наш језик* XLII/1–2 (2011): 25–39.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2014.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Рефлексивни глаголи и променљивост радног глаголског придева. *Наш језик* VII (1940): 196–205.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Још нешто о придевској функцији радног глаголског придева. *Наш језик* IX/3–4 (1958): 86–92.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Придевска служба трпних придева од глаголакоји немају тог облика. *Наш језик* XII/7–10 (1962): 201–208.

*

- ÀGEL, Vilmos. *Valenztheorie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2000.
- EISENBERG, Peter. *Grundriss der deutschen Grammatik. Band 2: Der Satz*. Stuttgart: Metzler, 2013.
- ENGEL, Ulrich. *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: ESV, 2009.
- EROMS, Hans-Werner. *Syntax der deutschen Sprache*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2000.
- HELBIG, Gerhard. *Probleme der Valenz- und Kasus-theorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992.
- HELBIG, Gerhard. *Linguistische Theorien der Moderne*. Berlin – Weidler Buchverlag, 2002.
- MRAZOVIC, Pavica, Zora VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- PAFEL, Jürgen. *Einführung in die Syntax*. Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler, 2011.
- RADOVANOVIC, Milorad. *Spisi iz sintakse i semantike*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Dobra vest – Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990.
- TAFFRA, Branka. *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- TESNIÈRE, Lucien. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Éditions Klincksieck, 1959.
- VAN VALIN, Robert, Randy J. LA POLLA. *Syntax. Structure, Meaning and Function*. Cambridge: CUP, 1997.
- WELKE, Klaus M. *Einführung in die Valenz- und Kasus-theorie*. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1988.
- WELKE, Klaus M. *Valenzgrammatik des Deutschen. Eine Einführung*. Berlin – New York: De Gruyter, 2011.

Milivoj Alanović

GRAMMATISCHE UND VALENZBEZIEHUNGEN IN SYNTAGMEN

Zusammenfassung

Die Hauptaufgabe dieser Forschung bestand darin, die Aufmerksamkeit zu wecken, dass zwischen Regens und Dependens auch innerhalb verschiedener Arten von Syntagmen die gleiche Art von Valenzbindungen – Komplemente und Supplemente, die sonst für einen einfachen Satz typisch sind, aufgebaut wird, wobei wir uns meist auf Nomen und Adjektive beschränkten. Darüber hinaus widmet sich der zweite Teil der Arbeit den Besonderheiten der Verbalenz, insbesondere den unpersönlichen Verbformen, wie z.B. Partizipien, und dem grammatikalischen Status ihrer Satelliten.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
milivoj.alanovic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 31. августа 2021;
прихваћено: 28. октобра 2021)